

การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่อง มาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เขื่อนสิรินธร จ.อุบลราชธานี

Survey on wild orchids diversity in the area of Plant Genetic Conservation Project under The Royal Initiative of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn, Sirindhorn dam, Ubon Ratchathani

ฐิติพร พิทยาวุธวินิจ^{1*}, วิลัยลักษณ์ ชินะจิตร¹, พัฒนภรณ์ วงษ์ทรงยศ¹

พรพิศ ชุสอรณ¹, สมยศ บุญญสมภพ¹ และ วรชาติ โตแก้ว²

Thitiporn Pithayawutwinit^{1*}, Wilailak Chinachit¹, Pathanaporn Wongsongyot¹

Pornpis Chusorn¹, Somyot Boonyasompop¹ and Worachat Tokaew²

บทคัดย่อ: การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทำการสำรวจในพื้นที่เขื่อนสิรินธร จ.อุบลราชธานี ในระหว่างเดือนมกราคม ถึงกันยายน 2554 บริเวณเส้นทางสำรวจ 3 เส้นทาง ซึ่งเป็นตัวแทนของพื้นที่ปกป้องพันธุกรรมพืช พบกล้วยไม้ป่า จำนวน 21 ชนิด เป็นกล้วยไม้อิงอาศัย 10 ชนิด กล้วยไม้ดิน 11 ชนิด จัดจำแนกอยู่ใน 14 สกุล เป็นกล้วยไม้สกุลลิ้นมังกร (*Habenaria*) มากที่สุด จำนวน 3 ชนิด และมีกล้วยไม้สกุลสิงโต (*Bulbophyllum*) เป็นกล้วยไม้ชนิดเด่นในพื้นที่ ผลการสำรวจจะนำมาเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: กล้วยไม้ป่า เขื่อนสิรินธร

ABSTRACT: Survey on wild orchids diversity in Plant Genetic Conservation Project Under The Royal Initiative of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn at Sirindhorn Dam, Ubon Ratchathani province was carried out during January to September 2012. Three surveying routes were representative of the protected region. The results revealed that twenty-one species from 14 genera of wild orchids were found, they were 10 species of epiphytic orchids and 11 species of terrestrial orchids. Species in each genus were identified. They were three species in genus *Habenaria*. *Bulbophyllum* spp. which were dominant species in this area. The preliminary survey results will be used for orchid conservation and sustainable utilization.

Keywords: wild orchids, Sirindhorn dam

¹ สาขาวิชาพืชสวน ภาควิชาพืชศาสตร์ และทรัพยากรการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Division of Horticulture, Department of Plant Science and Agricultural Resources, Faculty of Agriculture, Khon Kaen University, Khon Kaen 40002, Thailand

* Corresponding author: panupon@kku.ac.th

บทนำ

ในปัจจุบันกล้วยไม้ป่าในธรรมชาติมีจำนวนลดลง เนื่องจากพื้นที่ป่าถูกทำลาย และการนำกล้วยไม้ออกจากป่าเพื่อการค้า ทำให้กล้วยไม้ในถิ่นเดิมลดจำนวนลง และอาจสูญพันธุ์ไปจากแหล่งกำเนิด ด้วยความหลากหลายของป่าเมืองไทย ส่งผลให้ถิ่นอาศัยของกล้วยไม้ป่ามีความหลากหลายมากตามไปด้วย มีการสำรวจพบกล้วยไม้ป่าในประเทศไทย 177 สกุล จำแนกเป็นชนิดได้ 1,135 ชนิด (Thaitong, 1999) กระจายพันธุ์อยู่ทุกภูมิภาค ตามรายงานของสมราน (2546) ซึ่งสำรวจพบกล้วยไม้ป่า 37 ชนิด บริเวณอุทยานแห่งชาติป่าหินงาม จ.ชัยภูมิ อมรรัตน์ (2548) ได้สำรวจพบกล้วยไม้ป่า 106 ชนิด บริเวณเขาเขียว อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ จ.นครราชสีมา บริเวณอุทยานแห่งชาติภูเรือ จ.เลย วรชาติ และคณะ (2551) ได้สำรวจพบกล้วยไม้ป่า 112 ชนิด บริเวณอุทยานเขาน้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์ พบกล้วยไม้ป่าจำนวน 129 ชนิด (วรชาติ และประนอม, 2552) และที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว จ.ชัยภูมิ ซึ่งเป็นผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์อีกแห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการสำรวจพบกล้วยไม้ป่า 228 ชนิด (กิตติ และนฤมล, 2550)

พื้นที่ปกปักพันธุ์กรรมพืช เขื่อนสิรินธร อ.สิรินธร จ.อุบลราชธานี เป็นพื้นที่ดำเนินงานแห่งหนึ่ง ในจำนวน 13 เขื่อน ที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย เข้าร่วมสนองพระราชดำรินโครงการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สภาพพื้นที่ป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ (mixed deciduous forest) และป่าเต็งรัง (dry dipterocarp forest) บางส่วนเป็นแหล่งลานหิน การสำรวจกล้วยไม้ป่า ในพื้นที่ปกปักพันธุ์กรรมพืช เขื่อนสิรินธร จะทำให้ทราบชนิดของกล้วยไม้ป่าที่มีในพื้นที่ รวมทั้งข้อมูลทางนิเวศวิทยา เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

วิธีการศึกษา

สำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่ปกปักพันธุ์กรรมพืช เขื่อนสิรินธร จ.อุบลราชธานี จำนวน 4 ครั้ง ครั้งละ 2 วัน ในเดือนมกราคม มีนาคม กรกฎาคม และกันยายน 2554 บริเวณเส้นทางสำรวจที่กำหนดไว้ 3 เส้นทาง เพื่อเป็นตัวแทนของพื้นที่โดยรวม ดังนี้

1. เส้นทางที่ 1 ระยะทางสำรวจ 1,400 เมตร สภาพสังคมพืชส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณผสม มีสภาพพื้นที่ ลอนลาดรอบบริเวณ
2. เส้นทางที่ 2 ระยะทางสำรวจ 900 เมตร สภาพสังคมพืชส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง สภาพพื้นที่ล้อมรอบด้วยแหล่งน้ำและร่องน้ำ
3. เส้นทางที่ 3 ระยะทางสำรวจ 900 เมตร สภาพสังคมพืชเป็นป่าเต็งรัง สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นแหล่งลานหินกระจายทั่วบริเวณ

เก็บข้อมูลชนิดกล้วยไม้ทั้งประเภทอิงอาศัยและกล้วยไม้ดิน จุดบันทึกลักษณะต้น และดอกกล้วยไม้ จำนวนที่พบ ข้อมูลทางนิเวศวิทยา บันทึกภาพ รวมทั้งเก็บตัวอย่างต้นและดอก เพื่อนำมาจำแนกชนิดตามหลักอนุกรมวิธาน

ผลการศึกษาและวิจารณ์

จากการสำรวจทั้ง 4 ครั้ง พบกล้วยไม้ป่าจำนวน 21 ชนิด เป็นกล้วยไม้อิงอาศัย 10 ชนิด กล้วยไม้ดิน 11 ชนิด จัดจำแนกอยู่ใน 14 สกุล ระบุชนิดได้แล้วจำนวน 16 ชนิด (Table 1) (กิตติ และนฤมล, 2550; สลิล และนฤมล, 2545; อบอุ่นท์, 2543; Brummitt and Powell, 1992; Nanakorn and Indhamusika, 2000; Vaddhanaphuti, 2001) ทราบเฉพาะชื่อสกุล 4 ชนิด คือ *Bulbophyllum* sp., *Geodolum* spp. และ *Peristylus* sp. และยังไม่สามารถระบุชื่อสกุลได้ 1 ชนิด

ความหลากหลายของชนิดกล้วยไม้ป่าในแต่ละเส้นทางสำรวจมีความแตกต่างกัน โดยพบกล้วยไม้ป่ามากที่สุดจำนวน 13 ชนิดในเส้นทางที่ 3 ซึ่งสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นลานหิน แต่มีบริเวณที่ป่าเต็งรังมีความ

สมบูรณ์ ในเส้นทางที่ 1 พบกล้วยไม้ป่า 10 ชนิด ส่วนในเส้นทางที่ 2 พบกล้วยไม้ป่า 9 ชนิด ชนิดของกล้วยไม้ที่พบมาก และพบในทุกเส้นทางสำรวจ คือกล้วยไม้สกุลสิงโต (*Bulbophyllum*) กล้วยไม้สกุลลิ้นมังกร (*Habenaria*) เป็นสกุลที่พบจำนวนชนิดมากที่สุดในพื้นที่ จำนวน 3 ชนิด คือนางอ้วตสีทอง (*Habenaria chlorina* Par.& Rchb.f.) นางอ้วน้อย (*Habenaria dentata* (Sw.) Schltr.) และเอื้องหอมเตย (*Habenaria lucida* Wall. ex. Lindl.) กล้วยไม้ป่าที่สำรวจพบในพื้นที่เขื่อนสิรินธร ส่วนใหญ่เป็นชนิดที่พบโดยทั่วไปในป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรัง จำนวนชนิดที่พบใกล้เคียงกับในพื้นที่เขื่อนห้วยกุ่ม คือ 27 ชนิด (ฐิติพร และคณะ, 2554) ในพื้นที่เขื่อนอุบลรัตน์ พบกล้วยไม้ป่า 12 ชนิด (ฐิติพร และคณะ, 2555) ในพื้นที่เขื่อนจุฬาภรณ์

ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าดิบแล้ง พบความหลากหลายของกล้วยไม้ป่ามากกว่า คือ 55 ชนิด (ฐิติพร และคณะ, 2552) จำนวนกล้วยไม้แต่ละชนิดในพื้นที่เขื่อนสิรินธรมีไม่มากนัก แต่บางชนิดที่พบ ในปัจจุบันมีประชากรน้อย และพบเห็นได้ยากในสภาพธรรมชาติ ได้แก่ รังแตนนม (*Bulbophyllum microtepalum* Rchb.f.) (Figure 1) (สถิล และเพชร, 2552) จากการสำรวจในรอบ 1 ปี พบว่ากล้วยไม้บางชนิด เช่นสกุลสิงโต ซึ่งเคยพบเป็นกลุ่มใหญ่อยู่ในพื้นที่ มีจำนวนลดลงมากเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ใกล้ชุมชนและประชาชนเข้าถึงพื้นที่ได้ง่าย ด้วยเหตุนี้การอนุรักษ์กล้วยไม้ป่าให้คงอยู่ในพื้นที่จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อคงความหลากหลายของกล้วยไม้ป่าในพื้นที่ที่เป็นแหล่งกำเนิด

Table 1 Wild orchids in Plant Genetic Conservation Project under The Royal Initiative of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn at Sirindhorn dam.

Scientific Name	Flowering Period	Ecology
1. <i>Brachycorythis acuta</i> (Rchb.f.) Summer. •	July - August	Dry dipterocarp forest, Mixed deciduous forest
2. <i>Bromheadia aporoides</i> Rchb.f. *	February - March	Dry dipterocarp forest
3. <i>Bulbophyllum microtepalum</i> Rchb.f. *	January - February	Dry dipterocarp forest, Mixed deciduous forest
4. <i>Cleisomeria pilosulum</i> (Gagnep.) Seidenf.&Garay*	July - August	Mixed deciduous forest
5. <i>Cleisostoma fuerstenbergianum</i> F.Kranzl. *	June - July	Dry dipterocarp forest
6. <i>Cymbidium bicolor</i> Lindl. *	February- April	Mixed deciduous forest
7. <i>Dendrobium delacourii</i> Guill. *	May - July	Dry dipterocarp forest
8. <i>Eulophia graminea</i> Lindl. •	March - April	Dry dipterocarp forest
9. <i>Eulophia macrobulbon</i> (Par.& Rchb.f.) Hook f. •	March - April	Dry dipterocarp forest
10. <i>Habenaria chlorina</i> Par.& Rchb.f. •	August-September	Dry dipterocarp forest
11. <i>Habenaria dentata</i> (Sw.) Schltr. •	August-September	Dry dipterocarp forest
12. <i>Habenaria lucida</i> Wall. ex. Lindl. •	August-September	Dry dipterocarp forest
13. <i>Luisia psyche</i> Rchb.f. *	July - August	Dry dipterocarp forest
14. <i>Peristylus constrictus</i> (Lindl.) Lindl. •	June - July	Dry dipterocarp forest
15. <i>Rhynchostylis retusa</i> (L.) Blume*	April - May	Mixed deciduous forest
16. <i>Vanda lilacina</i> Teijsm. & Binn. *	January - February	Dry dipterocarp forest

* = epiphytic orchid, • = terrestrial orchid

Figure 1 *Bulbophyllum microtepalum* Rchb.f.

สรุป

สำรวจพบกล้วยไม้ป่าในพื้นที่ปกปักพันธุ์กรรมพืชเขื่อนสิรินธร จำนวน 21 ชนิด เป็นกล้วยไม้อิงอาศัย 10 ชนิด กล้วยไม้ดิน 11 ชนิด จัดจำแนกอยู่ใน 14 สกุล เป็นกล้วยไม้สกุลลิ้นมังกร (*Habenaria*) มากที่สุด จำนวน 3 ชนิด และพบกล้วยไม้สกุลสิงโต (*Bulbophyllum*) จำนวนมากกว่ากล้วยไม้ชนิดอื่นๆ ผลการสำรวจจะนำมาเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

คำขอขอบคุณ

ขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ได้สนับสนุนทุนวิจัย ประจำปีงบประมาณ 2554 โครงการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชฯ สำหรับคำแนะนำและเป็นพี่ปรึกษางานวิจัย และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ที่ได้สนับสนุนที่พัก อาหาร และการอำนวยความสะดวกในช่วงเวลาที่ดำเนินงานวิจัยในพื้นที่

เอกสารอ้างอิง

กิตติ กริதியานนท์ และ นฤมล กฤษณชาติ. 2550. กล้วยไม้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว. ด้านสุทธนาการพิมพ์. กรุงเทพฯ.

ฐิติพร พิทยาอุธวินิจ, วิไลลักษณ์ ชินะจิตร์, อำนวย คำดี้อ, พัฒนาการณ์ วงษ์ทรงยศ, สมยศ บุญญสมภพ และสำรวย พลเรือง. 2552. การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เขื่อนจุฬาภรณ์ จ.ชัยภูมิ. เอกสารประชุมวิชาการชมรมคณะปฏิบัติงานวิทยากร อพ.สธ. ครั้งที่ 4 ทรัพยากรไทย : ผืนสุวิณีใหม่ ในฐานไทย 20-23 ตุลาคม 2552 สวนสัตว์ป่าเขาเขียว อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี. หน้า 351-356.

ฐิติพร พิทยาอุธวินิจ, วิไลลักษณ์ ชินะจิตร์, อำนวย คำดี้อ, พัฒนาการณ์ วงษ์ทรงยศ, สมยศ บุญญสมภพ, สำรวย พลเรือง และวรชาติ ไตแก้ว. 2554. การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชอันเนื่องมา จากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เขื่อนห้วยกุ่ม จ.ชัยภูมิ. เอกสารประชุมวิชาการชมรมคณะปฏิบัติงานวิทยากร อพ.สธ. ครั้งที่ 5 ทรัพยากรไทย :ก้าวสู่โลกกว้างอย่างมั่นใจ 3-5 พฤศจิกายน 2554 ศูนย์ฝึกหนองระเวียง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน อ.เมือง จ.นครราชสีมา. หน้า 580-583.

ฐิติพร พิทยาอุธวินิจ, วิไลลักษณ์ ชินะจิตร์, อำนวย คำดี้อ, เกษสุดา เดชภิมล, พัฒนาการณ์ วงษ์ทรงยศ, สัจด์ ปัญญาพฤกษ์, สมยศ บุญญสมภพ และวรชาติ ไตแก้ว. 2555. การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เขื่อนอุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น. แกนเกษตร 40 ฉบับพิเศษ : 460-463.

วรชาติ ไตแก้ว, ประพนอม จันทร์โณทัย และ อัจฉรา ธรรมถาวร. 2551. การสำรวจเบื้องต้นของพืชวงศ์กล้วยไม้ใน อุทยานแห่งชาติภูเรือ จังหวัดเลย. วารสารวิทยาศาสตร์ มข. 36:197-205.

- วรชาติ โตแก้ว และ ประพนธ์ จันทร์โณทัย. 2552. ความหลากหลายของพืชวงศ์กล้วยไม้ในอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. วารสารพฤกษศาสตร์ไทย 1:49-59.
- สมราน สุดดี. 2546. การศึกษาอนุกรมวิธานของพืชวงศ์กล้วยไม้บริเวณอุทยานแห่งชาติป่าหินงาม จังหวัดชัยภูมิ. กลุ่มพฤกษศาสตร์ป่าไม้ ฝ่ายวนวัฒนวิจัยและพฤกษศาสตร์ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. กรุงเทพฯ
- สลิล สิทธิสังข์จรรรม และ นฤมล กฤษณชาญดี. 2545. คู่มือกล้วยไม้. สำนักพิมพ์สารคดี. กรุงเทพฯ.
- สลิล สิทธิสังข์จรรรม และ เพชร ตวีเพชร. 2552. กล้วยไม้ป่าเมืองไทย 2. สำนักพิมพ์บ้านและสวน. กรุงเทพฯ.
- อมรรัตน์ บัวคล้าย. 2548. ความหลากหลายของกล้วยไม้บริเวณเขาเขียว อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพฤกษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อบฉันท์ ไทยทอง. 2543. กล้วยไม้เมืองไทย. สำนักพิมพ์บ้านและสวน. กรุงเทพฯ.
- Brummitt, R.K. and C.E.Powell. 1992. Authors of Plant Names. Royal Botanic Gardens, Kew.
- Nanakorn, W. and S. Indhamusika. 2000. Queen Sirikit Botanic Garden. (Vol.6). O.S. Printing House, Bangkok.
- Thaitong, O. 1999. Orchid of Thailand. Integrated Promotion Technology Co., Ltd. Thailand.
- Vaddhanaphuti, N. 2001. Wild Orchids of Thailand. Silkworm Books, Chaing Mai.